

A.P.ÇEXOVUN YARADICILIĞININ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA TƏDQIQI

Açar sözlər: əsər, Azərbaycan, mükəmməl, tədqiq, dövr, rus, yaradıcılıq, dil, hekayə, ədəbiyyat

Key words: work, Azerbaijan, story, perfect, exploration, period, Russian, creativity, literary, language

Ключевые слова: произведение, Азербайджан, совершенствование, исследование, период, русский, язык, творчество, рассказ, литература

Azərbaycan xalqının zəngin ədəbi əlaqələr tarixi vardır. Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin yaranmasında, inkişafında bədii tərcümə ən önəmli vasitədir, məhz bədii tərcümə ədəbi əlaqələrin yaranmasına zəmin yaratmışdır. Dünya klassiklərinin Azərbaycan ədəbiyyatından, onun görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığından təsirlənmələri, bəhrələnmələri haqda kifayət qədər faktlar mövcuddur. Eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatı da ənənələrə başlanğıc vermiş klassiklər və ədəbi hadisələrə laqeyd qalmamışdır. Bu mənada, XIX əsr ədəbiyyatının qabaqcıl təcrübəsi Azərbaycan yazıçıları tərəfindən yüksək dəyərləndirilmiş və onlardan dünyaya yayılan ənənələr bizim ədəbiyyatımızda da müsbət qarşılanmışdır. XIX əsr rus ədəbiyyatının klassiklərindən biri olan A.P.Çexov dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yer qazanmış sənətkarlardandır. Bu barədə H.Babayev yazır: “O, rus mədəniyyətinin tənqidi realizminin Qafqazda inkişafında, kiçik adam və artıq adam tipajlarının formalaşmasında, hekayə modelinin müəyyənləşməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Azərbaycan yazıçıları bu ədəbi təcrübəyə yaradıcı yanaşmış və onun klassik ənənələrimizə, milli zəminə uyğunlaşdıraraq inkişaf etdirmişlər” (2, 93). İstər yazıçılarımız, istərsə də ədəbiyyatşünas alimlərimiz Çexovun yaradıcılığını yüksək dəyərləndirmiş və onun dünya ədəbiyyatında yayılan ənənələri sferasında Azərbaycan ədəbiyyatına da təsirindən bəhs etmişlər. S.Qasimova yazır: “Çexovun yaşadığı dövrdə onun ədəbiyyatdakı mövqeyi sözünün qüdrəti ilə müəyyən olunur” (4,19). Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan müstəqil olmadığı dövrdə rus ədəbiyyatının ədəbi təsir istiqamətdə dəyərləndirilməsi bir o qədər də obyektiv səciyyə daşımamışdır; burada klassiklərimizin “kiçildilməsi” halları ilə rastlaşırıq. Ədəbi təsirin ədəbi əlaqələr mexanizminin təbii tərkibi kimi əvəz olunması əvəzinə, Azərbaycan klassiklərinə məlum modellərinin təkrarlayıcısı kimi baxılmasına üstünlük verilmişdir. Bu prosesin gedişinin müstəqillik dövründə yenidən dəyərləndirilməsinə elmi tələbat vardır. XX əsrdə Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin parlaq dönəmi başlamışdır. Belə ki, iki xalqın ədəbiyyatı arasında qarşılıqlı təsir dahada möhkəmlənmiş və bu əlaqələr bir – birindən bəhrələnərək, zənginləşmişdir. Görkəmli rus yazıçısı Anton Pavloviç Çexovun çoxşaxəli yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri ədəbi əlaqələr yönümündən elmi tədqiqat üçün geniş imkanlar verir. Bu barədə H.Babayev yazırdı: “Rus mədəniyyətinin Qafqaz və Azərbaycan yazıçılarına təsirində XX əsrdə Çexovun yaradıcılığının bu istiqamətdə daha önəmli rolu var” (2, 93).

A.P.Çexov XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində rus ədəbiyyatının mədəni fikrinin inkişafında böyük xidmətləri və rolu olan qüdrətli sənətkardır. A.P.Çexov dərin məzmunlu povestlər, hekayələr, pyeslər müəllifidir. Sabit Rəhman Çexov yaradıcılığını Sabir yaradıcılığı ilə müqayisə edərək yazır: “Ümumiyyətlə bir çox cəhətlər var ki, Sabirlə Çexovu bir birinə bənzədir. Satirik miniaturalar yaratmaq, az sözlə böyük fikirlər ifadə etmək, gülə-gülə ağlatmaq nöqtəyi-nəzərindən hər ikisi böyük ustadır” (7, 3). Yaradıcılığına hekayə ilə başlayan nasir ədəbiyyatın iki əsas janrı sahəsində fəaliyyətini davam etdirmiş və tanınmış yazıçı və dramaturq kimi şöhrət tapmışdır. N.Rəfibəyli “Vanya dayı” və “Albalı bağı” pyeslərinin tərcüməsindən bəhs edərək, qeyd edir: “Çexovun dili və üslubu musiqi qədər cəlb edicidir. Çexovun bu iki əsərini Azərbaycan oxucusuna çatdırmaq məqsədi ilə mən böyük maraqla işlədim” (8,107). A.Çexovun hekayə yaradıcılığında bu janrdə yazılan ilk əsərləri xüsusilə seçilir. Hekayə janrı yazıçıya həyatı bütün genişliyi və dərinliyi ilə araşdırmağa imkan vermişdir. Çexov əsərlərində rus ədəbiyyatının ən parlaq və dolğun obrazlarını yaratmışdır. Ədibin əsərləri ədəbiyyatı yeni ədəbi qəhrəmanlar, maraqlı obraz və xarakterlər, orjinal bədii forma ilə zənginləşdirir. A.P.Çexova dünya şöhrəti gətirən povestləri, pyesləri, hekayələri rus xalqının milli ruhunu, milli mədəni dəyərlərini, məişətini, dialektini, psixologiyasını, milli koloritini özündə ehtiva edir. Onun “Məmurun ölümü”, “Qara Rahib”, “Mənim həyatım”, “Xoşbəxtlik”, “Qağayı” “Albalı bağı” və b. əsərləri bu günədək sevilərək oxunur. A.Çexov ideya-bədii axtarışlarında hər zaman ısrarla irəli getmiş, istər nərsə, istərsə də dramaturgiyada dolğun və məzmunlu mövzularda əsərlər yaratmışdır. Ədəbiyyatın iki çətin janrında səmərəli və uğurlu fəaliyyəti A.Çexov istedadını səciyyələndirən amillərdəndir. Rus ədəbiyyatında özünəməxsus dəsti-xətti olan Çexov yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılmış və qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan - rus ədəbi - mədəni əlaqələrinin uzun illər Azərbaycan ədəbiyyatında tədqiqat obyekti olmasına, qarşılıqlı ədəbi təsir və əlaqələrin hər iki xalqın ədəbiyyatşünasları tərəfindən öyrənilməsinə baxmayaraq, Anton Pavloviç Çexovun yaradıcılığı lazımınca araşdırılmamışdır. Azərbaycan tənqidi ədəbiyyatında A.P.Çexovun yaradıcılığına dair bir çox tədqiqatlar aparılmış, əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş, bir sıra məqalə və monoqrafiyalar yazılmışdır. F.Köçərli, S.Rəhman, Y.Çəmənəminli, M.Arif, M.Rəfili, N.Bağirov, C.Məmmədov, A.Zamanov, Ə.Məmmədcanlı, İ.Həbibbəyli və b. Çexov yaradıcılığı haqqında məqalə və tədqiqat əsərləri yazmış öz araşdırmalarında ondan ətraflı bəhs etmişlər. Onlar A.P.Çexov yaradıcılığına psixoloji-mənəvi prizmalardan yanaşır, ədibin əsərlərinin hər dövrdə aktuallığının səbəblərini aydınlaşdırır. Belə ki, rus dilində bir sıra məqalələr yazılmış, monoqrafik şəkildə tədqiqində yazıçının ədəbi irsinin Azərbaycanda daha geniş, daha dərin, daha konseptual şəkildə tədqiq olunması məsələlərindən bəhs olunacaqdır. M.Rəfili, H.Babayev, R.Quliyeva, S.Qasımova, N.Nəbiyev, A.Roşal, S.Əsədullayev Y.Yunisov yazılarında Çexov fenomeni, Çexovun Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən söz açmış, ədibin bütün əsərlərini əsaslı şəkildə M.Rəfilinin “A.P.Çexov” (1944), R.Quliyevanın “A.P.Çexov realizmi və impressionizm problemi” (1988), X.Ağalarovanın “A.P.Çexov və Ə.Haqverdiyev nəsr” (1962), H.Bağirovun “A.P.Çexovun jurnalist fəaliyyəti” (1960), monoqrafiyalarında yazıçının yaradıcılığı araşdırılmışdır. Görkəmli Azərbaycan tənqidçisi F.Köçərli Çexov yaradıcılığını yüksək dəyərləndirərək yazırdı: “Çexov təbii, mətin, qələmi ötgün və dili şirin ədibi-binəzir idi. Çexov müxtəsər və qısaca hekayələrdə hər dairənin eyib və qüsurlarını istehza və kinayə təriqincə zərifənə ima və işarələr ilə göstərir.” (6, 91)

Y.V.Çəmənəminli də Çexov üslubunun rəngarəngliyini belə səciyyələndirmişdir: “Çexov hər qəhrəmanını öz dilində, öz səviyyəsinə görə danışdırır. Çexov sənəti cümlə quruluşunda görür. Cümlənin ahəngi, lüzumsuz sözlərin qullanması, təkrarlar, yan-yana duran sözlərin qulağı oxşamaması ... Çexovu çox məşğul edir” (3,2).

A.P.Çexovun əsərlərindən təsirlənərək Azərbaycan ədəbiyyatında bir sıra yazıçılar əsərlər yazmışlar. A.Hüseynzadə 1906-cı ildə Çexovun “Qılaflı adam” hekayəsindən bəhrələnərək “Əbdüqlafi-məxfəze” əsərini yazmışdır. Abbas Səhhət 1915-ci ildə A.Çexovu “Cərrahlıq” hekayəsinin motivləri əsasında eyni adlı hekayə yazmışdır. Hekayənin epigrafinə Çexovun adı çəkilir. Həmçinin Çexovun yaradıcılığının Azərbaycanda monoqrafik şəkildə tədqiqinin sərhədlərini müəyyənləşdirərək, onların ideya – məzmun mahiyyətini, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsindəki dəyərləri araşdırılır. X.Ağalarova 1962-ci ildə “A.P.Çexov nəsr və Ə.Haqverdiyev nəsr” monoqrafiyası Çexov və Haqverdiyev yaradıcılığını əhatə etmiş, onların əsərlərinin ideya-məzmununun hərtərəfli tədqiq və təhlili araşdırılmışdır. Həmçinin monoqrafiyada A.Çexov və Ə.Haqverdiyev nəsrinin müqayisəli təhlilini aparılmışdır, tənqidçi Ə.Haqverdiyevin Çexovdan təsirlənərək bir çox hekayələr yazdığını vurğulayır, əsərlərinin müqayisəli təhlilini aparmışdır. Sabit Rəhman “Rus nəsrinin dahisi” məqaləsində Çexovun və Sabirin satirasından bəhs etmişdir. R.Quliyevanın “A.P.Çexov realizmi və impressionizm problemi” (1988) monoqrafiyası Azərbaycanda Çexov realizmini, onun irsinin öyrənilməsində mühim əhəmiyyət kəsb edir. R.Quliyeva yazır: “Çexovun realizminin Azərbaycan nəsr klassiklərinin yaradıcılığına faydalı təsirindən gözəl bəhrələrini, ilk növbədə, Azərbaycan hekayələrinin ideoloji yönəmində, onların daxilində yaradılan obraz və personajların sosial əhəmiyyətində görmək olar” (5,4). Mir Cəlal “İnsanın böyük dostu” məqaləsində Çexovun Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən söhbət açmışdır. L.İmaməliyeva “Rus və Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə janrı” (2015) monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatında Çexov ənənələrini araşdırmışdır. A.P.Çexov bu gün dünyada, həmçinin Azərbaycanda yeni nəfəslə oxunan, elmi tədqiqat mövzusu olan, əsərləri tərcümə predmetinə çevrilən yazıçılardandır.

Ədəbiyyat

1. Arif M. Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, I c., Bakı: Azərnəşr, 1972, 380 s.
2. Бабаев Г. Глубокие корни. Баку: Азгосиздат, 1964, 140 с.
3. Çəmənəminli Y. Çexovun dili // Ədəbiyyat qəzeti, 1935, 12 fevral, № 5
4. Гасымова С.А.П. Чехов и мировая литература: предшественники и последователи. Баку: Мутарджим, 2017, 112с.
5. Кулиева Р. Реализм А.П.Чехова и проблема импрессионизма. Баку: ЭЛМ, 1988, 188 с.
6. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1963, 340 s.
7. Рахман С. Гений русской прозы. // Литературный Азербайджан, №1, 1960, с. 4-8.
8. Rəfibəyli N. “Vanya dayı” və “Albalı bağı” pyeslərinin tərcüməsi // Kommunist qəzeti, 1960, 29 yanvar.

Research of A.Cheshov's creativity in Azerbaijan

Summary

The main content of the article is a A.Cheshov's creation in Azerbaijani literary studies. The leading Russian writer A.Chechov's creation have been investigated through the aspects of presses of translation. The analysis of creativity and translation into Azerbaijani is presented in a systematic review. Cheshov's creation as a main purpose in the early part of the last century have also been taken into the attention of research.

Исследование творчества А.Чехова в Азербайджане

Резюме

В статье рассматриваются произведения А.П.Чехова с литературоведческого и переводческого аспектов. Исследуется роль произведений А. Чехова в азербайджанском литературоведении. А также раскрывается центральная проблематика-творчество Чехова в начале прошлого века. В статье анализируются исследования критиков в данном направлении.

Rəyçi: dos. T.İbrahimova

Göndərilib: 12.03.2020

Qəbul edilib: 14.03.2020